

« Η σημασία της απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο

»

Σπυριδάκης Δημήτριος του Χαράλαμπου
Τάξη Γ3
2^ο Γυμνάσιο Σητείας
Σητεία Λασιθίου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. *Α' Βαλκανικός Πόλεμος*
2. *Τα γεγονότα που οδήγησαν στην απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης*
3. *Ο κοινωνικός τομέας*
4. *Οι επιπτώσεις στην οικονομία*
5. *Η πνευματική ανάπτυξη της πόλης*
6. *Η σημασία της απελευθέρωσης για την Ελλάδα και τον ελληνισμό*
7. *Συμπεράσματα*

« Η σημασία της απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης
κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο»

I. Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος

Όταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας τον Οκτώβριο του 1910, στο επίκεντρο της πολιτικής του βρέθηκε η πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας, της απελευθέρωσης των αλύτρωτων ελληνικών πληθυσμών και η προσδοκία της προσάρτησης στο ελληνικό κράτος των εδαφών όπου κατοικούσαν αυτοί.

Ο διορατικός πολιτικός πίστευε ότι η Ελλάδα δεν έπρεπε να εμπλακεί μόνη της σε έναν τέτοιο απελευθερωτικό πόλεμο, αλλά να συμμαχήσει με άλλα βαλκανικά κράτη. Έπειτα από διαπραγματεύσεις κατόρθωσε να συνάψει μια ευρύτερη βαλκανική συμμαχία μεταξύ Βουλγαρίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου και Ελλάδας, ενάντια στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Έτσι κηρύττεται ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος το Σεπτέμβριο του 1912. Η Ελλάδα εισέρχεται σε αυτόν στις 5 Οκτωβρίου από τα μέτωπα της νότιας Μακεδονίας και Ηπείρου με διοικητή τον αρχιστράτηγο και διάδοχο Κωνσταντίνο.

II. Τα γεγονότα που οδήγησαν στην απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης

Από την αρχή του πολέμου ο διάδοχος είχε παρακινηθεί από το Βενιζέλο να προχωρήσει προς τη Θεσσαλονίκη. Μεταξύ των συμμάχων δεν είχαν γίνει προκαταρκτικές συμφωνίες για την κατανομή των εδαφών κι έτσι η πόλη αυτή απέβαινε το «γέρας» του πολέμου. Ήδη από την εποχή του Μακεδονικού Αγώνα αποτελούσε το «μήλο της Έριδος» για τους Βούλγαρους, Έλληνες, αλλά και άλλους ευρωπαϊκούς λαούς που επιθυμούσαν την έξοδο τους προς το Αιγαίο.

Μετά τις νίκες του ελληνικού στρατού στην Ελασσόνα, Σαραντάπορο, Σέρβια, Κοζάνη, ο Κωνσταντίνος αποφασίζει να κινηθεί βόρεια, προς το Μοναστήρι. Ο Βενιζέλος, γνωρίζοντας τις προθέσεις των Βούλγαρων συμμάχων να στραφούν αφηνδιαστικά προς τη Θεσσαλονίκη, του τηλεγραφεί αμέσως και τον προτρέπει να αλλάξει πορεία, καθώς «*σπουδαίοι πολιτικοί λόγοι επέβαλλαν η Ελλάδα να βρεθεί μια ώρα γρηγορότερα στη Θεσσαλονίκη*».

«*Εγώ*», απάντησε ο Κωνσταντίνος, «*έχω καθήκον να στραφώ προς το Μοναστήριον, εκτός αν μου το απαγορευήτε*». «*Σας το απαγορεύω*», ήταν η άμεση απάντηση του Πρωθυπουργού.

Τα τηλεγραφήματα που ανταλλάχθηκαν και το έντονο ύφος του Ελευθέριου Βενιζέλου, αποδεικνύει πόσο σημαντική θεωρούσε ο ίδιος και η Κυβέρνησή του την προέλαση προς τη Θεσσαλονίκη. Ο ελληνικός στρατός είχε κάθε λόγο να καταλάβει πρώτος την πόλη, καθώς από τις Μεγάλες Δυνάμεις αφηνόταν να εννοηθεί ότι σε κάθε σύμμαχο θα αποδίδονταν όσα εδάφη θα καταλάμβανε στρατιωτικά. Έτσι μετά τη μάχη των Γιαννιτσών (19-20 Οκτωβρίου) ο Βενιζέλος πιέζει εκ νέου το Διάδοχο να μην χρονοτριβεί, επειδή υπήρχε κίνδυνος οι Βούλγαροι να φτάσουν πρώτοι στην πόλη.

Πράγματι, ο Κωνσταντίνος αλλάζει κατεύθυνση και στρέφεται επιτέλους προς τη Θεσσαλονίκη. Η είσοδος των πρώτων τμημάτων του ελληνικού στρατού και η παράδοση της πόλης στις ελληνικές αρχές έγινε στις 26 Οκτωβρίου, λίγες ώρες πριν την άφιξη των βουλγαρικών στρατευμάτων. Το πρωί της 27^{ης} Οκτωβρίου συνυπογράφηκε με τον Τούρκο Ταξίν Πασά το επίσημο πρωτόκολλο της παραδόσεως

και οι ελληνικές δυνάμεις κατέλαβαν το Διοικητήριο. Ανήμερα την 28^η Οκτωβρίου ο Αρχιστράτηγος Κωνσταντίνος με όλο του το επιτελείο μπαίνει στη Θεσσαλονίκη, όπου γίνεται δοξολογία στην εκκλησία του Αγίου Μηνά για την παράδοση της πόλης.

Ενδεικτικό της ιδιαίτερης σημασίας που προσλαμβάνει η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης και της προσπάθειας που καταβάλλει η κυβέρνηση για να παραμείνει υπό τη διοίκησή της, αποτελεί το γεγονός ότι ο βασιλιάς Γεώργιος εγκαθίσταται σε αυτήν μαζί με τη βασιλική οικογένεια, ενώ αργότερα και ο ίδιος ο Βενιζέλος επισκέπτεται την πόλη.

Παρόλα αυτά, οι βουλγαρικές βλέψεις για τη Θεσσαλονίκη, αλλά και την κεντρική-ανατολική Μακεδονία, καθώς και οι ένοπλες συρράξεις από τα βουλγαρικά τάγματα στην περιοχή, οδηγούν στη σύγκρουση Ελλάδας-Σερβίας με τη Βουλγαρία. (Β΄ Βαλκανικός πόλεμος).

Τελικά, στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου του 1913 η Συνθήκη του Βουκουρεστίου επισφραγίζει την οριστική ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα.

III. Ο κοινωνικός τομέας

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η Θεσσαλονίκη ήταν σπουδαίο συγκοινωνιακό, εμπορικό, βιομηχανικό και πνευματικό κέντρο της βαλκανικής χερσονήσου. Λόγω της γεωγραφικής θέσης της αποτελούσε τη μητρόπολη της περιοχής και η λάμψη της ακτινοβολούσε στο Αιγαίο. Είχε χαρακτήρα έντονα πολυεθνικό, λόγω του πλήθους των εθνότητων που την κατοικούσαν.

Σύμφωνα με την απογραφή του Απριλίου 1913, η πόλη της Θεσσαλονίκης αριθμούσε 39.956 Έλληνες, 61.439 Εβραίους, 48.867 Μουσουλμάνους, 6.263 Βούλγαρους και 4.364 άλλων εθνότητων. Η πληθυσμιακή διαστρωμάτωση της πόλης περιλαμβάνει την εβραϊκή κοινότητα που την εποχή εκείνη είναι η πολυπληθέστερη και επηρεάζει την οικονομική ζωή και τις κοινωνικές αλλαγές, καθώς κυριαρχεί στο εμπόριο. Οι μουσουλμανικοί και σλαβικοί πληθυσμοί κατέχουν τις μεγάλες γαίες-τσιφλίκια και απασχολούνται κυρίως στον πρωτογενή τομέα. Οι Έλληνες ασχολούνται πρωτίστως με τη μεταποίηση-επεξεργασία προϊόντων και το εμπόριο.

Καθώς η εκβιομηχάνιση της Θεσσαλονίκης είχε ήδη ξεκινήσει από τα μέσα του 19^{ου} αι., η πόλη διέθετε αξιόλογο εργατικό δυναμικό, τόσο από άποψη αριθμητική, όσο και από άποψη οργάνωσης. Στα 1908 είχε ιδρυθεί μια εργατική σοσιαλιστική Ομοσπονδία, η λεγόμενη «Φεντερασιόν» (Federation), που είχε ως πρωτεργάτες σοσιαλιστές από την ανοιχτή σε ιδέες εβραϊκή κοινότητα της πόλης, με αρχηγό τον Αβραάμ Μπεναρόγια. Στους κόλπους της περιελάμβανε και ομοϊδεάτες Έλληνες, Τούρκους ή Σλάβους σε μικρότερα ποσοστά. Η Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης κυκλοφορούσε την εφημερίδα «Αβάντι», μέσω της οποίας διέδιδε τις ιδέες της.

Γενικά η οργάνωση σημείωνε μεγάλη δραστηριότητα, και καθώς διέθετε μεγάλη σοσιαλιστική πείρα, επηρέασε καθοριστικά τους Έλληνες σοσιαλιστές στη χώρα. Γεγονός είναι πως η μεγάλη πολυεθνική οργάνωση της Φεντερασιόν τα επόμενα χρόνια έπαιξε σημαντικό ρόλο στο εργατικό κίνημα και αποτέλεσε σημαντικό δίαυλο για τη διάδοση της σοσιαλιστικής και εργατικής ιδεολογίας στη χώρα, καθώς υπήρξε στην ουσία ο πρόδρομος της δημιουργίας του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας - Σ.Ε.Κ.Ε.

IV. Οι επιπτώσεις στην οικονομία

Στον τομέα της οικονομίας, αξίζει αρχικά να αναφερθεί ότι στα 1912 η Θεσσαλονίκη ήταν μια από τις πιο σύγχρονες πόλεις των Βαλκανίων. Εξαιτίας της πυρκαγιάς του 1890 είχε ανοικοδομηθεί και διέθετε αξιόλογες υποδομές: δημόσια κτίρια, ηλεκτροφωτισμό, σύγχρονο δίκτυο ύδρευσης, ηλεκτροκίνητο τραμ.

Ακόμα ήταν κέντρο βιομηχανικής παραγωγής, καθώς δίπλα στα πρώτα εργοστάσια που εμφανίστηκαν το 1870 - αλευρόμυλοι, πιεστήρια επεξεργασίας βαμβακιού, καπνεργοστάσια- προστίθενται νέα, -εριοργεία, ζυθοποιεία, εργοστάσια ηλεκτρισμού και φωταερίου- σηματοδοτώντας τη γοργή εκβιομηχάνιση της πόλης. Η βιομηχανία απασχολούσε σχεδόν το 50% των εργατών της πόλης.

Πλήθος νέων επαγγελμάτων δημιουργούνται, μεγάλες ντόπιες και ξένες επιχειρήσεις εμφανίζονται. Στα 1908 καταγράφονται 43 βιομηχανικές επιχειρήσεις, από τις οποίες 17 ανήκουν σε Ευρωπαίους, 13 σε Ισραηλίτες, 5 σε ντονμέδες*, 4 σε Τούρκους και 4 σε άλλους.

Μεγάλες Τράπεζες που στηρίζονται από ξένα πιστωτικά ιδρύματα κυριαρχούν στην οικονομική ζωή της Θεσσαλονίκης. Δίπλα στην Οθωμανική τράπεζα και τις εβραϊκές, δημιουργούνται και νέες, ελληνικών συμφερόντων, που συμβάλλουν στις οικονομικές δραστηριότητες του ελληνισμού.

Η πολύπλευρη ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης την αναδεικνύει σε οικονομική δύναμη της εποχής. Ήδη από το 1871 δημιουργείται σιδηροδρομικό δίκτυο που τη συνδέει σταδιακά με σημαντικές πόλεις της Ευρώπης -Σκόπια, Βελιγράδι, Μοναστήρι, Κωνσταντινούπολη. Το λιμάνι της πόλης, από το 1889 παρουσιάζει πολλαπλάσια κίνηση τόσο σε αριθμό εμπορικών πλοίων, όσο και σε τονάζ και αποτελεί το σημαντικότερο λιμάνι στα Βαλκάνια ανάμεσα σε αυτά της Κωνσταντινούπολης και Σμύρνης. Τα προϊόντα που παράγονταν στα εκτεταμένα τσιφλίκια της περιοχής φτάνουν πλέον παντού. Αξιοσημείωτο είναι πως την εποχή εκείνη η Θεσσαλονίκη αντιπροσώπευε στα Βαλκάνια το 40% των εξαγωγών της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Στον τομέα του εξωτερικού εμπορίου εξάγει καπνά, μετάξι, δέρματα, σιτηρά, λάδι. Το ύψος συναλλαγών για το 1900 έφτανε τα 25.000.000 χρυσά φράγκα και το 1911 ανέβηκε στα 40.000.000, ποσοστό σχεδόν 67% του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου. Όσον αφορά στο εσωτερικό εμπόριο που βρίσκεται κυρίως στα χέρια των Ισραηλιτών, ο σημαντικότερος κλάδος του είναι το υφασματοεμπόριο, όπου κυριαρχούν οι Έλληνες και ακολουθεί το εμπόριο γουναρικών, βαμβακιού, μαλλιού.

V. Η πνευματική ανάπτυξη της πόλης

Άμεση απόρροια της εμπορικής ανάπτυξης, της ευμάρειας, του πλούτου και της ύπαρξης τόσων εθνότητων, ήταν και η μεγάλη πνευματική ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης την περίοδο αυτή, καθώς και ο πολυπολιτισμικός και ευρωπαϊκός χαρακτήρας της.

ντονμέδες: Τουρκοεβραίοι, εβραίοι εξισλαμισμένοι

Τα παραπάνω διαφαίνονται στον τομέα της εκπαίδευσης, όπου εκτός από το σημαντικό αριθμό ελληνικών σχολείων λειτουργούσαν και 29 άλλων εθνοτήτων. Παράλληλα λειτουργούσαν σχολές ανώτερης ή επαγγελματικής κατεύθυνσης, ενώ το 1907 είχε ιδρυθεί το Πανεπιστήμιο με Σχολή Νομικής που φοιτούσαν 365 φοιτητές.

Ο Τύπος γνώριζε ιδιαίτερη άνθιση, καθώς την εποχή της απελευθέρωσης εκδίδονταν 16 εφημερίδες σε 7 διαφορετικές γλώσσες, γεγονός που αναδεικνύει τον πολυεθνικό χαρακτήρα της πόλης.

Η πολυπολιτισμικότητα και το κοσμοπολίτικο πνεύμα της Θεσσαλονίκης εκφράζεται μέσα από τη δημιουργία των περίφημων λεσχών, όπως οι «Clumb de Saliniqoue», «Clumb de l'Alliance», στις οποίες συχνάζουν μέλη της ανώτερης κοινωνικής τάξης και κυκλοφορούν οι ευρωπαϊκές ιδεολογικές αναζητήσεις.

Η πνευματική άνθιση δεν τελειώνει εδώ· η πόλη διασκεδάζει, λειτουργούν θέατρα και κινηματογράφοι, καλλιτεχνικά σωματεία, χορωδίες, ορχήστρες, ζυθοπωλεία και καφωδεία. Γενικά, μια πρωτοφανής κοσμική και κοινωνική ζωή επεδείκνυαν την ευρωπαϊκή όψη της Θεσσαλονίκης.

VI. Η σημασία της απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης για την Ελλάδα και τον ελληνισμό

Αποτέλεσμα των Βαλκανικών Πολέμων και της Συνθήκης Ειρήνης υπήρξε η απόδοση στην Ελλάδα αλύτρωτων περιοχών, που ήταν ελληνικές από αρχαιοτάτων χρόνων.

Η χώρα διπλασιάστηκε πληθυσμιακά και εδαφικά. Οι κάτοικοι του μέχρι τότε ελληνικού κράτους από 2.631.952 έγιναν 4.718.221. Ειδικότερα η πόλη της Θεσσαλονίκης πρόσθεσε στο λιγιστό πληθυσμό της Ελλάδας 157.889 κατοίκους. Αντίστοιχα, η εδαφική αύξηση ήταν αξιοσημείωτη, καθώς η επιφάνεια της χώρας από 63.221 τ.χμ. έγινε 124.308 τ.χμ.

Τα παραπάνω είχαν θετικό αντίκτυπο στον ελληνισμό, καθώς ο αγώνας των Ελλήνων για απελευθέρωση δεν διέυρνε μόνο τα εδάφη της χώρας, αλλά και τους ψυχικούς ορίζοντες του έθνους. Το εθνικό φρόνημα τονώθηκε, η μικρή κουκίδα στο χάρτη της Ευρώπης κατάφερε επιτέλους να ενδυναμωθεί και να ανοίξει το δρόμο προς την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Όλα αυτά συνέθεταν εικόνα αισιοδοξίας και δύναμης για το έθνος, που ήλπιζε για ένα καλύτερο μέλλον.

Από κοινωνική άποψη, είναι αξιοσημείωτο ότι με την ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης το ελληνικό κράτος από μονοεθνικό και αγροτικό γίνεται ξαφνικά πολυεθνικό.

Αποκτώντας η χώρα ένα μεγάλο αριθμό από αστούς και εργάτες, αλλάζει κοινωνική δομή και αστικοποιείται, ενώ δέχεται σημαντική επίδραση στο εργατικό κίνημά της.

Η προσάρτηση στον εθνικό κορμό μιας πόλης με σπουδαία γεωγραφική θέση, οικονομική ευρωστία, πνευματική παράδοση και πολιτισμό, ενίσχυε το κύρος και τις δυνατότητες της χώρας. Της άνοιγε νέους δρόμους επικοινωνίας και εμπορίου με το εσωτερικό της Βαλκανικής και δημιουργούσε νέες αγορές.

Η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης και η ενσωμάτωσή της στην ελληνική επικράτεια είχε ευεργετικές επιπτώσεις στην οικονομία του κράτους καθώς η Ελλάδα, την ώρα που είχε σημειωθεί δημοσιονομικό έλλειμμα εξαιτίας των πολεμικών

δαπανών για τους Βαλκανικούς πολέμους, παρέλαβε μια ακμάζουσα πόλη, απέκτησε νέους πόρους και δημιουργούσε ευοίωνες οικονομικές προοπτικές.

Τα εύφορα καλλιεργήσιμα εδάφη και η ποικιλία των πλουτοπαραγωγικών πηγών της περιοχής, επέφεραν νέα οικονομικά μεγέθη στο κράτος. Παράλληλα, με τη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς ευνοήθηκε η βιομηχανική ανάπτυξη, οδηγώντας στην αύξηση της παραγωγής, ώστε να ικανοποιεί τις ανάγκες ενός συνεχώς αυξανόμενου πληθυσμού.

Συν τοις άλλοις, αξίζει να σημειώσουμε τη μετέπειτα σημαντική προσφορά της Θεσσαλονίκης στο Προσφυγικό ζήτημα. Μετά την απελευθέρωσή της η πόλη έμελε να αποτελέσει βασικό τόπο έλευσης των προσφυγικών πληθυσμών από τις περιοχές ανατολικής Θράκης, Μακεδονίας και Μικράς Ασίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τους 683.300 πρόσφυγες που κατέφυγαν στη Μακεδονία κατά την περίοδο της Μικρασιατικής καταστροφής 1922-1923, οι 115.000 εγκαταστάθηκαν στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη μεταβολή της πληθυσμιακής σύνθεσης και την αύξηση των ποσοστών του μειοψηφούντος ελληνικού στοιχείου · η πόλη έπαψε πλέον να είναι «εβραιούπολη».

Οι εύφορες πεδινές εκτάσεις της μεταβιβάστηκαν στους πρόσφυγες και ήταν διαθέσιμες για καλλιέργεια, εξασφαλίζοντας την επιβίωση και την πρόοδό τους.

Κατ' ουσίαν, η αγροτική αποκατάσταση ήταν αυτή που προσέδωσε στην εγκατάσταση των προσφύγων χαρακτήρα εθνικού αποικισμού και συνέδεσε άρρηκτα τη Θεσσαλονίκη στον εθνικό κορμό.

VII. Συμπεράσματα

Εν κατακλείδι, αξίζει να σχολιάσουμε το σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισε ο Ελευθέριος Βενιζέλος στην απελευθέρωση και την απόκτηση της Θεσσαλονίκης. Καμιά από τις πλευρές της ελληνικής επιτυχίας δεν θα ήταν εξασφαλισμένη, δίχως τη σταθερή πολιτική κατεύθυνση που είχε χαράξει ο κρητικός ηγέτης.

Χάρη στην οξυδέρκειά του και τους άκρως επιδέξιους διπλωματικούς χειρισμούς που προέκρινε σε κάθε κρίσιμη καμπή, κατάφερε να φέρει τον ελληνικό στρατό πρώτο μέσα στην πόλη, με αποτέλεσμα σήμερα η Θεσσαλονίκη να είναι ελληνική!

Συμπερασματικά, η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης κατά τους νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους, αποτέλεσε σταθμό για την ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Το μεγάλο επίτευγμα του Πρωθυπουργού της χώρας Ελευθέριου Βενιζέλου τόνωσε το φρόνημα των Ελλήνων και ενέπνευσε αισιοδοξία για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Το ελληνικό κράτος πλησίασε τα ευρωπαϊκά δεδομένα, επηρεασμένο από την ακμαία πόλη που παρέλαβε, η κοινωνία της Ελλάδας δέχτηκε επιδράσεις από εκείνη της Θεσσαλονίκης και η οικονομία του κράτους ενισχύθηκε.

Αξίζει να σταθούμε στα λόγια του Ελευθερίου Βενιζέλου, μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου: *«Χάρης στις νικηφόρες μάχες του 1912-13 με τις οποίες μεγάλωσε τη χώρα μας ο μέγας στρατηλάτης βασιλιάς, η αγαπημένη μας πατρίδα καταλαμβάνει τη θέση που της ανήκει στον κόσμο και με σταθερό βήμα προχωρεί στο μέλλον της εξασφαλίζοντας το μεγαλείο και την ευημερία της.»*

ΠΗΓΕΣ

α) Βιβλιογραφία

- ο «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» Εκδοτική Αθηνών τ. ΙΔ΄
- ο «Ελευθέριος Βενιζέλος Στα βήματά του...» ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ» ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΑΘΗΝΑ-ΧΑΝΙΑ 2008 Β΄ έκδοση
- ο Γ. Κορδάτου «ΜΕΓΑΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1900-1924» τ.13 Εκδόσεις 20^{ος} ΑΙΩΝΑΣ
- ο «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ- Νεότερος ελληνισμός 1910-1940» Εκδόσεις ΔΟΜΗ, τόμος 12
- ο «ΤΑ ΦΟΒΕΡΑ ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ -Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-13» Σόλων Γρηγοριάδης Εκδόσεις ΦΥΤΡΑΚΗΣ Αθήνα 1979
- ο Γεώργιος Ρούσσος «Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974» τόμος Ε΄ Ελληνική Μορφωτική Εστία Αθήνα 1976
- ο Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ- Γ. ΓΚΛΑΒΙΝΑΣ- Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ» τ.18 Εκδόσεις LIBERIS
- ο Βακαλόπουλος Απόστολος «Ιστορία της Θεσσαλονίκης 315 μ.Χ.-1912» Θεσσαλονίκη 1947
- ο Θάνος Βερέμης «ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ- ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ» τ.8 Εκδόσεις ΣΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟ 2009
- ο Σβορώνος Νίκος «Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας» Θεμέλιο Αθήνα 1981
- ο «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΚΡΗΤΗ ΣΤΟΝ ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΧΑΣΜΟ» τ. Α Εκδόσεις ΤΑ ΝΕΑ ΙΣΤΟΡΙΑ
- ο Β.Σκουλάτου-Ν.Δημακοπούλου-Σ.Κόνδη «Ιστορία νεότερη και σύγχρονη» Τεύχος Β΄ ΟΕΔΒ Αθήνα 2004 (Γ΄ Ενιαίου Λυκείου)

β) Διαδίκτυο

- ο www.venizelos-foundation.gr
- ο www.elia.org.gr
- ο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης- Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης : ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ «Νέες τεχνολογίες και διδακτική της ιστορίας»
- ο ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
- ο Επαγγελματικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης
- ο Βικιπαίδεια
- ο www.auth.gr/virtualschool/1.4/Praxis/KotinisThessaloniki.html
- ο www.imma.edu.gr/imma/history/11.html